

Preprint. Puliceret som:
Hansen, Ejvind: *Det digitale spøgelse*

I:
Hansen, Ejvind; Kreutzfeldt, Danny; Sylvestersen, Inge
(Eds.): *Digitale mellemværender*, pp. 108–131, Philosophia,
Aarhus, 2008.

Det digitale spøgelse

“Et spøgelse går gennem Europa”¹

Spørgsmålet som denne artikel skal reflektere over lyder:

Hvilken betydning har kommunikationens digitalisering for den kritiske dialog?

Dette kan man ikke give et endeligt svar på – og da slet ikke i en artikel, der passer ind i en antologi. Så alt efter hvilket fokus, man vælger at lægge, vil man kunne komme med forskellige svar. Jeg vil primært fokusere på de internetbårne medier. Her skal man ikke være en stor analytiker for at vise, at de digitale medier på mange måder har givet rum for kritiske røster. I denne artikel vil jeg imidlertid prøve at udpege nogle strukturer i disse medier, som kan medføre en vis blindhed overfor nødvendigheden af kritisk refleksion. En blindhed, der udspringer af et manglende overblik, og en overdreven begejstring over mediets effektivitet. I denne analyse vil jeg særligt trække på Jacques Derrida, der i sine skrifter reflekterede meget over mediernes indflydelse på kommunikationen og tænkningen.

Det kan imidlertid være på sin plads med en indledende kommentar om artiklens ærinde. I den teoretiske diskussion af Internettets betydning har der desværre været en tendens til, at man rubricerer indlæggende temmelig firkantet i enten en jubeloptimistisk tilslutning eller dommedagsprofetisk forkastning. Hvor denne kategorisering måske gav mening i Internettets tidlige år, mener jeg ikke, den gør det mere. Internettet er blevet et faktum, som det ville kræve en temmelig stor kraftanstrengelse for at slippe af med. Derfor mener jeg ikke, det giver mening at være “for” eller “imod” Internettet. Under alle omstændigheder er det i hvert fald ikke mit ærinde. Jeg er selv begejstret bruger af mediet. Mit ærinde er primært at påpege, at der er nogle ting, man skal være opmærksom på i sin brug af mediet. Medierne *determiner* ikke bestemte kulturelle forhold. På den anden side lader de heller ikke kulturen uberørt. Ethvert medie vil indeholde nogle strukturer, som gør bestemte anvendelser mere oplagte end andre. Men selvom noget er mere oplagt end andet, betyder det ikke at brugerne *nødvendigvis* følger den oplagte brug. Derfor er min pointe at Internettet meget vel kan være et meget frugtbart kommunikativt medie – hvis blot vi holder os de mulige uheldige tendenser for øje.

I 1994 holdt Jacques Derrida en forelæsning, der siden blev udgivet i bogen *Mal d'Archive. Une impression freudienne (Arkivets sygdom. Et freudiansk aftryk/indtryk – 1995)*. Derrida diskuterer her hvilken rolle Freuds psykoanalyse spiller for det kulturelle arkiv. Altså hvilke normer psykoanalysen sætter for, hvad der anses for at være betydningsfuldt nok til at reserveres en betydningsfuld plads i vores kollektive kulturelle historieskrivning. Undervejs i denne analyse dukker så pludselig følgende sætning op:

...psykoanalysen kunne ikke være blevet det, den blev, hvis e-mailen (f.eks.) havde eksisteret [da Freud levede] (Derrida 1995, s. 34).

Hvis e-mailen havde været opfundet på Freuds tid, ville dette have influeret på den korrespondance, som Freud førte med sine samarbejdspartnere, og dette ville igen have influeret på de strukturer, som han havde tænkt psyken indenfor. Når man så tænker på, hvor stor en rolle Freuds psykoanalyse kom til at spille i det moderne menneskes forståelse af sig selv som et driftsvæsen, er det klart, at Derridas påstand er radikal: De kommunikative medier influerer på grundlæggende vis på vores selvopfattelse. Eftersom vores selvopfattelse har afgørende indflydelse på den kulturelle indretning, giver det sig selv, at Derrida ligeledes

¹ K. Marx & F. Engels (1848) *Manifest der Kommunistischen Partei* (Det kommunistiske manifest)

tillægger de kommunikative medier en stor betydning for hele vores samfundsmæssige og kulturelle indretning – den baggrund som vi orienterer os ud fra.

Hermed ønsker Derridas at genindføre det sanselige eller materielle på et fælles niveau med det ideale. Lige siden udgivelsen af *La voix et le phénomène* (*Stemmen og fænomenet* – 1967) har det været Derridas bestræbelse at vise, at betydning ikke kan adskilles fra det medie, hvorigennem det kommunikeres. Dette har vi en tendens til at overse, når vi kommunikerer gennem stemmen (talen), idet mediet i dette tilfælde er så flygtigt, at det forsvinder fra vores opmærksomhed. Hvis vi derfor bruger den talte kommunikation som målestok for evalueringen af enhver anden kommunikation, vil vi tendere mod kun at fokusere på en ideal betydning, som eksisterer uafhængigt af det anvendte medie for kommunikationen. Og dette kan videre føre til det synspunkt, at denne kernebetydning burde kunne artikuleres gennem alle mulige andre medier – uden at ændre indhold.

Derrida indvender overfor dette syn, at allerede i talen er tonen og gestikken integrerede dele af den betydning, som udveksles mellem de talende. Hvis man f.eks. siger “Du er sød” til den anden, har det en forskellig betydning alt efter om det er gjort med en venlig attitude og i en anerkendende tone, eller om det gøres i et ironisk tonefald med en gestisk afvisning af den anden. Udsagnet lader sig derfor ikke uden videre overføre til skrift. Nogle af disse tonale og gestiske betydningslag kan vi ganske vist kompensere for. Man kunne f.eks. sætte anførselstegn omkring “sød” for at angive den distance, der ligger i det ironiske udsagn. Men dette kan man kun gøre til en vis grad, og kun i den grad vi er opmærksom på dem.

Derridas analyser medfører altså en relativisering af betydning – nemlig i forhold til de medier, hvorigennem betydningen kommunikeres. Godtager man Derridas pointer må man opgive at søge ind til én kernebetydning, som kan kommunikeres neutralt gennem forskellige medier. Sætningen “Du er sød” betyder altså noget forskelligt alt efter, om den skrives i et brev, aftegnes på himlen med et fly eller sendes i en e-mail. Og der er ikke én af disse gengivelser, der kan påberåbe sig at være *den* rigtige kernebetydning. Spørgsmålet, der altid kan rejses, er nemlig: Hvad skulle være begrundelsen for at betragte ét medie som værende nærmere kernen end de andre?²

Man kunne selvfølgelig hævde, at der findes en abstrakt betydning, som ikke kan gengives med noget medie, men som alligevel er omdrejningspunktet for alle de forskellige gengivelser. Og her er det en vigtig pointe, at dette vil Derrida i en vis forstand ikke afvise. Men dette omdrejningspunkt har en meget særlig, og for nogen sikkert overraskende, karakter i Derridas optik, som gør det problematisk at kalde det en “kerne”: Omdrejningspunktet er nemlig det, der altid *forsvinder* i vores praksis – og selve dets forsvinden er netop det, der muliggør at medierne kan være betydningsbærere. Omdrejningspunktet betragter os, taler til os, nøder os, men vi kan ikke omvendt betragte eller fange den, tale om den eller komme til forståelse med den. Omdrejningspunktet er et spøgelse!

Spøgelset i kommunikationen.

Derridas bog om spøgelse hedder *Spectres de Marx* (Marx’ spøgelse – 1993). For at forstå hvad et derrida’sk spøgelse er for noget, kan det være givende at fokusere på modbegrebet: *ånd*. Ånd er ikke én bestemt ting. Snarere kan man sige, at ånd er, hvad der opstår, når bevidstheden kommer til forståelse med dens objekt. Forståelsen af, eller den vellykkede omgang med, forskellige forhold i verden er et udtryk for ånd. Ånden er den lykkelige forbindelse mellem på den ene side en systematisk forståelse og praksis og på den anden side en differentieret og mangfoldig verden.

² Et forsøg på at begrunde talen som værende nærmest på kernen har været, at man mente, at det historisk var det første kommunikative medie – og at de andre derfor blot var blege afledninger heraf. Derrida tillægger bl.a. Rousseau og Saussure denne opfattelse. Men for det første er det næppe muligt at føre bevis for en sådan påstand. For det andet virker den heller ikke intuitivt sandsynlig. Mere sandsynligt er det, at den første kommunikation er foregået gennem gestik og uartikulerede lyde.

Spøgelset er også et produkt af dette møde. Man kunne kalde det et “restprodukt”, men så er det vigtigt at holde fast i, at spøgelse ikke er mindre vigtigt end ånden. Spøgelse angiver det, som måtte sorteres fra i bestræbelsen på at opnå en systematisk forståelse og omgang med en del af verden – en verden der ikke i sig selv er systematisk på nogen overskuelig måde. For at opnå en forståelse af verden er det nødvendigt at fokusere på visse aspekter af verden – og nedtone andre aspekter.³ Man kan sige, at spøgelse er den nødvendige “rest” som ikke gik op, da bevidstheden skulle komme til forståelse med en del af verden.

Denne rest (altså spøgelse) *kigger* på os i den forstand, at den altid er en udfordring, der reflekterer tilbage på det åndelige resultat. Spøgelse gør, at ånden aldrig hviler. Ånden bliver altid udfordret af den mangfoldige verden, der ikke lader sig koge endeligt ned på systematiske formler. Det åndelige resultat er altid under udfordring (vurderes af spøgelses *blik*) af det, som *ikke* blev indoptaget som relevant i de konkrete sammenhænge. Denne udfordring kommer dels fra spørgsmålet om, hvorvidt man har fået fat i det relevante omkring det åndelige resultat: Giver den åndelige forståelse eller praksis en tilgang til fænomenet, som er adækvat i forhold til det, situationen kræver? Dels spørgsmålet om det åndelige resultat i sig selv var det relevante resultat: Var der andre aspekter, der var mere relevante at forholde sig til?

Spøgelse kigger altid på os, og spørger om vores forståelse og praktiske anvendelse af et konkret fænomen nu også fanger det mest relevante. Kan den åndelige abstraktion, der markerer spøgelse som irrelevant, retfærdiggøres? Er der ikke andre sider af verden, som trænger sig på som lige så relevante? Spøgelse peger på en måde *ud* af sproget og den daglige praksis. Ud mod det, som vi er rettet mod i vores forståelse og handlinger – og som kan vise vores forståelses og handlingers utilstrækkelighed. Spøgelserne er spørgsmål, som altid udfordrer og nøder mennesket i dets bestræbelse på at komme overens med verden.

Samtidig er det også klart, at i en vis forstand, kan vi ikke selv se spøgelse – i hvert fald ikke i åndelig forstand. For i det øjeblik vi ser det (benævner det), holder det op med at være et spøgelse. Så bliver det ånd, og spøgelse har forrykket sig, har placeret sig andetsteds. Når spøgelse tages ind i relevanssfæren, ændres det åndelige fokus, og som produkt heraf er det nogle nye sider af verden, der antager spøgelseskarakter.

Spøgelsesernes rolle i den menneskelige kommunikation er afgørende. Spøgelserne angiver her den usikkerhed, der altid ligger i kommunikationen, når man som taler ønsker at komme i kontakt med en anden person og gøre denne noget forståeligt. Fik den anden nu fat i det, jeg ønskede at sige (/skrive/synge/antyde)? Det ser godt nok ud til at hun forstod budskabet, men måske *tror* hun bare, at hun forstod det, men har i virkeligheden misforstået det? Når vi kommunikerer, er der således altid en potentiel usikkerhed, der kigger på os – et spøgelse, der gør, at vi aldrig kan hvile i en absolut sikkerhed.

Derrida er ikke ude i et ærinde om at påstå, at vi aldrig har en vellykket kommunikation. Tværtimod. Meget ofte lykkes kommunikationen, men den lykkes kun fordi både afsender og modtager er enige om, at visse medier for kommunikation kan være betydningsbærere. Og medier kan kun bære på betydning, fordi vi er blevet enige om, og har fundet ud af at det fungerer godt, at fremhæve visse aspekter af verden på bekostning af andre. Alle disse medier har deres styrker og svagheder. Der er nogle betydningslag, der nemmere kommunikeres ud i en direkte talesituation, hvor de talende er i direkte kontakt med hinanden (f.eks. betydninger, der har en meget spontan karakter). Der er andre, der egner sig bedre for det skriftlige medie (f.eks. videnskabelige afhandlinger). Derfor vil der altid være et spøgelse, der kigger på os og spørger om det valgte medie, og den valgte brug heraf, nu også var den/det rigtige.⁴

Det kan godt være, at vi ikke er opmærksomme på spøgelse i det daglige, hvor kommunikationen flyder uhindret. Men pludselig en dag bryder kommunikationen sammen på en overraskende måde, hvor man ikke ville have forventet det. Det daglige “Godmorgen” til

³ I *Spectres de Marx* taler Derrida om dette som “eskamotage” (borttrylle, laden-forsvinde – Derrida 1993, s. 201ff).

⁴ Er bogen det rette medie for en diskussion af digital kommunikation?

kontorfællen bliver f.eks. pludselig mødt af et “Du er simpelthen altid så påtrængende om morgenen”. Så kan man vælge at slå det hen med, at “Hun var da vist lidt vranten her til morgen”. Men sker det samme oftere, begynder man at overveje, om man rent faktisk har den kommunikation med sin kontorfælle, som man regnede med. Så begynder spøgelse for alvor at trænge sig på – og man finder ud af, at der har været et spøgelse hele tiden.

For at få en bedre forståelse af spøgelsesernes vigtighed kan det være en god ide, at vise, hvordan de placerer sig i forhold til det rationelle. Det rationelle ligger pr. definition indenfor det åndeliges område. Det rationelle kan vi håndtere, stille formler op for, og i én eller anden forstand gøre brug af. Men spørgsmålet er så, hvordan man skal karakterisere det, som ikke er rationelt. Umiddelbart springer “irrationel” i øjnene som det modsatte af rationelt.

Spørgsmålet er imidlertid, om ikke der er brug for (mindst) to modbegreber til det rationelle: (i) det irrationelle og (ii) det ikke-rationelle. Det irrationelle vil så være det, der indenfor en given rationalitetshorisont fremstår som “forkert”. Og det ikke-rationelle angiver det, som ligger udenfor det rationelles horisont. Det ikke-rationelle kunne på den ene side være (a) selve *grundlaget* for rationaliteten (grundlaget for en rationalitet kan ikke begrundes af den samme rationalitet) eller det kan være (b) det *udelukkede* – det som falder helt *udenfor* rationalitetens optik (som ligger udenfor rationalitetens horisont).

For at tage et eksempel: Hvis et barn rationelt har regnet sig frem til, at det kan få en is, hvis det giver sine forældre et knus (og barnet ønsker sig en is), så er det *rationelt* at give forældrene et knus; det er *irrationelt* at sparke til forældrene. Det ikke-rationelle er dels (a) isen (isen er målet og grunden for den rationelle overvejelse, og som sådan ikke selv begrundet af den selvsamme rationalitet). Dels kunne (b) fænomener som (1) “den sunde rugbrødsmad med makrel i tomat”, (2) “en tur i svømmehallen”, (3) “angsten for at få ondt i maven” være eksempler på spøgelse, der kigger på is-opnåelses-rationaliteten. Nemlig som spørgsmål om hvorvidt det valgte objekt for rationaliteten overhovedet i sig selv er så ønskværdigt.

I forhold til ånd/spøgelse-dialektikken lægger spøgelse sig i kølvandet på det ikke-rationelle. Spøgelse er netop det, som vi ikke kan tage hånd om indenfor en given rationalitet. Spøgelse griber ind i de to aspekter af det ikke-rationelle ved at spørge til (a) hvorvidt objektet for rationaliteten (f.eks. isen) nu også er håndteret og begrebet på en relevant og adækvat måde; og (b) hvorvidt der ikke er andre objekter, som det er mere relevant at beskæftige sig med. Begge disse spørgsmål er afgørende for at rationaliteten ikke skal blive tom, idet de (a) peger ud mod rationalitetens genstand, og hvorvidt man kan tage fejl i forhold til genstanden; og (b) peger ud på genstandens placering i en kompleks verden, der ikke nødvendigvis lader sig bringe på systematiske formler.

For at bringe denne lidt abstrakte overvejelse tilbage til eksemplet med isen: Isen er i forhold til is-opnåelses-rationaliteten et betragtede spøgelse, i den forstand at den som genstand er en potentiel udfordring af vores forståelse: Har vi nu forstået isen på den rigtige måde. Er den nu så attraktiv? Er isen nu en tilstrækkelig god grund til at sætte himmel og hav (knus eller spark) i bevægelse? Er isen i virkeligheden det, som barnet regner med? Isen er dog ikke det *eneste* ikke-rationelle i forhold til is-opnåelses-rationaliteten. Et ligeså vedholdende spøgelse er spørgsmålet om, hvorvidt isen overhovedet er det relevante at beskæftige sig med. Den sunde rugbrødsmad med makrel i tomat kan også kigge på is-opnåelses-rationaliteten (spørger om isen nu var det bedste at få i maven lige nu). Eller en tur i svømmehallen (spørger om mad egentlig overhovedet er det mest ønskværdige i situationen).⁵

Så snart det lykkes at håndtere spøgelse rationelt, holder det op med at være spøgelse – og

⁵ På dette punkt kunne nogen måske finde på at påpege, at børn ikke er helt så refleksive, som jeg antyder. Det er naturligvis rigtigt. Men det er ikke afgørende, at refleksionen rent faktisk foretages. Som antydet ovenfor er vi for det meste ikke opmærksomme på de spøgelse, der omgiver os.

først når dét er lykkedes, giver det mening at spørge om det tidligere spøgelse er irrationelt eller rationelt. Det er således ikke irrationelt at tro på derrida'ske spøgelse. Men det er heller ikke rationelt. Problemet er imidlertid, at det irrationelle og det ikke-rationelle ofte sammenblandes. Når vi møder det ikke-rationelle, har vi en tendens til i første omgang at opfatte det som irrationelt. Dette gælder særligt, hvis vi ikke har et fuldt overblik over den rationalitet, som vi opererer indenfor – og i endnu højere grad gælder det, hvis den pågældende rationalitet på et praktisk plan har vist sig at være meget effektiv.

Det digitale spøgelse.

Derrida har således meget at sige om, hvilken rolle forskellige kommunikationsmedier spiller for vores samfund. Desværre forholdt han sig aldrig systematisk til de digitale medier, inden han døde i 2004. Som citatet om psykoanalysen ovenfor angiver, så han dog, at den digitale teknologi ville få en stor betydning for kulturen. Dette antydes også flere gange i *Echographies de la télévision (Skanninger af fjernsynet – 1996)*, der ellers primært tager udgangspunkt i det analoge fjernsynsmedie og den ensrettede massekommunikation. Påstanden er ganske radikal, eftersom han skitserer en situation, hvor ideen om en "borger", i demokratisk forstand, måske vil forsvinde i takt med, at skriften mister sin centrale position i den kulturelle udveksling (Derrida 1996, s. 67ff.). Men det forbliver ved antydninger, og Derrida får aldrig for alvor diskuteret forskellen mellem de traditionelle (analoge) massemedier og den digitale teknologi.

En mulig grund til dette, som også kræver en overvejelse i denne artikel, kunne være at de "digitale medier" ikke lader sig sammenfatte under én hat. Man kan således med en vis ret spørge om det giver mening at sammenfatte så forskellige medier som Internettet, computeren, mobiltelefonen, cd-afspilleren og det digitale fjernsyn under en fælles betegnelse? Er der noget, der forener disse medier under én betegnelse? Det mener jeg, der er, men jeg tror også man skal passe på med at tillægge dette fællesskab alt for stor betydning i en kulturel sammenhæng. Disse medier er således kendetegnet ved alle at basere deres udtryksmidler på et underliggende alfabet, der er opdelt i et endeligt antal, diskret adskilte enheder. Og disse enheder kan gøres til genstand for algoritmisk behandling. På et kulturelt plan kan dette fælles karakteristika imidlertid antage højst forskelligartede udtryk, og man skal derfor passe på med at hævde alt for bastante synspunkter om de digitale medier generelt. Min lidt snævrere fokusering på Internettet kunne problematiseres på lignende vis, eftersom Internettet også kan udskilles i en lang række af forskellige kommunikationsformer.⁶ Her vil jeg dog hævde at sammenfatningen trods alt giver bedre mening i forhold til de pointer, som jeg vil bære igennem.

Internettet er et eksempel på et medie, der bygger på en rationalitet, der overstiger de flestes overblik. Mange er måske nok kompetente brugere af medierne, men de fleste af os vil nok hurtigt kaste håndklædet i ringen, hvis nogen begynder at spørge til de dybere tekniske lag (assemblerkoden, de elektroniske mekanismer, hardwarens indre logik, osv.). Når vi således oplever, at den traditionelle telefon ikke giver klartone, når vi tager røret af, vil de fleste af os give telefonen eller telefonnettet skylden. Her kan vi nemt placere den mislykkede hændelse indenfor en velkendt rationalitet. Hvis vi derimod har et medie, som bygger på en rationalitet, der overstiger vores overblik, som f.eks. visse digitale medier, så vil mange have en tendens til at lægge skylden på os selv: "Jeg må have gjort noget galt". Denne tendens vil særligt være påtrængende, hvis mediet i øvrigt udviser en stor effektivitet – som det er tilfældet med Internettet. Dette har som konsekvens, at vi vil være mindre tilbøjelige til at sætte spørgsmålstejn ved de fejl, som vi møder i vores omgang med det. Og vi vil heller ikke føle os kompetente til at sætte spørgsmålstejn ved rationalitetens forhold til det ikke-rationelle.⁷

⁶ Se fx D. Crystal (2006): *Language and the Internet*, 2nd.

⁷ Dette er naturligvis kun *tendenser*. Der er ingen determinisme i dette. Nogle vil givetvis også lægge skylden for uhensigtsmæssige resultater på nettets opbygning.

Når der opstår et sammenstød mellem brugerens forventninger og Internettets rationalitet, så vil brugeren nogle gange blive mødt med en kold afvisning. Et eksempel på dette kunne være en situation som man kan komme ud for, når man ønsker at handle på en USA-baseret hjemmeside. Når man skal indtaste sin adresse, vil man her som regel blive bedt om at indtaste både et land (country) og en stat (state/province/region). Som europæer vil dette i bedste fald være forvirrende de første gange, eftersom staten og landet er sammenfaldende. Hvis man undlader at indtaste noget i stats-feltet, vil man kunne blive mødt med meldingen “! Please select a State/Province.”⁸ og man vil ofte ikke få lov til at komme videre i proceduren, før man har indtastet noget. Er feltet så ydermere indrettet således at man er nødt til at vælge blandt en række foruddefinerede stater, vil man for alvor være på den. Mange handler er givetvis gået i vasken på dette punkt.

Indenfor mediets rationalitet har vi begået en irrationel handling ved at undlade at angive en stat. Og vil vi have glæde af mediet, er vi nødt til at rette ind. Vi må tilpasse vores brug af mediet til mediets rationalitet. Men givet de digitale mediers kompleksitet – i nogle tilfælde måske ydermere suppleret af sproglig usikkerhed – kan det være svært at overskue, om denne irrationelitet i snæver forstand bygger på en irrationelitet fra brugerens side: Er der noget jeg har misforstået her? Eller om den skyldes, at det digitale systems forhold til det ikke-rationelle er uhensigtsmæssigt: Kræver skemaet noget af mig, som ikke findes?

I første omgang er det altså mediets anklagende blik, der kigger på os med dets “! Please select a State/Province.”. Når vi har fejlet overfor det digitale medie, så vil en meget synlig anklage blive rettet imod os, og vi vil af pragmatiske grunde som regel forsøge at rette ind og tilpasse vores praksis efter de muligheder, som det pågældende medie giver os. Men hvis vi bliver ved med at møde en fejlmeddelelse hver gang vi gør noget, vil vi måske efterhånden blive opmærksomme på det spøgelse, der kigger gennem de digitale masker. Hvis dette blik bliver alt for påtrængende vil vi sandsynligvis bare forkaste den givne teknologi som ubrugelig. Et slag på tasken ville være, at ca. 95% af den teknologi, der udvikles, lider denne skæbne. Men mere interessant er det, når det digitale spøgelse giver anledning til, at vi får blik for nye sider af verden. Dette vil jeg vende tilbage til senere.

Ligesom ethvert andet kommunikationsmedie er Internettet ikke ufejlbarligt. Givet dets høje grad af kompleksitet, vil det imidlertid ofte være vanskeligt at afgøre om en fejlmeddelelse skyldes, at brugeren har gjort noget forkert, eller om det er mediet, der ikke er programmeret rigtigt. Og nettets høje succes-rate kan medføre en tilbøjelighed til at henvise fejlen til brugeren selv. For kompetente brugere, som kan overskue situationen, vil tendensen til selv-anklage i eksemplet med den manglende indtastning af en stat, ikke være så påtrængende, idet man hurtigt vil blive klar over, at fejlen er udtryk for en national særegenhed. Men for det første er det ikke alle, der har tilstrækkelige forudsætninger for dette (pga. enten manglende sproglig eller samfundsmæssig viden). For det andet vil der være andre sammenstød, som er mere tvetydige. Et eksempel på dette kunne være situationer, hvor man klikker på et link, men ikke når frem til det forventede resultat.

Det effektive Internet.

Om man skal kalde Internettet et digitalt kommunikationsmedie kan naturligvis diskuteres. Nogle vil kalde det et medie til kulturel transmission.⁹ Nogle vil blot kalde det en vidensbank, hvilket det jo også er. Men faktum er, at Internettet i høj grad bruges til at *kommunikere* viden. Internettet er karakteriseret ved at stille enorme mængder af viden til rådighed – fordi forskellige institutioner og personer ønsker at *kommunikere* denne viden ud til andre. Og det er altid dejligt, når man kan hente al den viden, man ønsker sig. Men spørgsmålet er, om der ikke sniger sig et spøgelse med i denne situation. For i og med, at så meget viden er

⁸ Eksemplet er taget fra <http://www.barnesandnoble.com/>. Retfærdigvis skal nævnes at der på denne hjemmeside faktisk er mulighed for at vælge “Click here for International” i stats-feltet.

⁹ J. Slevin: *The Internet and Society* (2000), s. 61.

tilgængelig, så er det jo også pludselig ens egen skyld, hvis der er noget, man ikke ved. Så hvis der er noget, du ikke ved, så er det pludselig, fordi du er doven. Eller fordi du (endnu værre) er *dum*. Igen kigger det anklagende spøgelse på dig: Du er vel ikke dum? Har du nu googlet rigtigt? Har du nu klikket på de rigtige links? Og anklagen bliver så påtrængende, fordi vi jo ved, at det *hele* faktisk findes derude. Der er nogle dygtige folk, der har udviklet et meget rationelt system, som man bare skal følge, så ryger man helt automatisk ind på de rigtige steder.¹⁰

Internettet som dette i princippet ubegrænsede medie for vidensdistribution spiller en vigtig rolle i det politiske spil på mindst tre måder: (1) Politikerne kan bruge online tilgængelighed som en undskyldning for ikke at gøre et grundigere arbejde med at informere borgerne. De kan lægge alt ud på deres ministerielle hjemmesider, og hvis der så kommer kritik af den førte politik, kan de hævde at alle kortene har været lagt offentligt frem. Uden her at komme nærmere ind på, *hvor* tilgængelige disse informationer har været. Og uden at komme nærmere ind på, om borgerne har haft mulighed for at vide, at der var noget at kigge efter. Den vigtige viden kan således skjules i mængden af mindre væsentlig viden. Selv om al viden er tilgængelig, er det ikke givet at al viden er *lige* tilgængelig.

(2) En anden måde, hvorpå Internettets enorme vidensmængde spiller ind i det politiske spil, er, at borgerne mister overblikket. Dette kan medføre enten at borgerne indsnævrer deres interesse-horisont og udelukkende engagerer sig i enkelte sager, uden at forsøge at sætte dem i et større perspektiv – hvorfor en politisk orientering mod enkeltsager bliver attraktiv. Eller det kan medføre at borgerne bliver apatiske overfor den politiske fordring om generelt at sætte sig ind i tingene. Når alle dokumenter og lovforslag altid er tilgængelige, bliver det hurtigt en uoverkommelig byrde at følge med i alle de politiske forhandlinger. Måske er den store tilgængelighed af politiske dokumenter en medvirkende årsag til den stigende politiske apati i de vestlige samfund?

(3) Endelig spiller den digitale vidensbanks størrelse også ind på en tredje, og mere sofistikeret, måde i førelsen af samfundet. Når al viden er tilgængelig i et rationelt medie, er det nemlig også oplagt at konkludere, at man kan føre statistik på det. Denne tanke er meget oplagt. Alt der kan gengives i et digitalt medie, kan der principielt også føres statistikker over. Det ligger i mediernes natur: selve digitaliseringen består i en materialisering og kvantificering af informationer. Så i det øjeblik noget er digitaliseret, kan det optælles. Så jo flere informationer om samfundet vi kan få lagt ud på Internettet, des flere sider af samfundet kan vi føre statistik over. Dette ser man også efterhånden skinne igennem i den førte politik, hvor der er et stigende pres på, at der skal føres statistik og kontrol over flere aspekter af tilværelsen.

Ønsket om at føre statistik over alle aspekter af samfundet er naturligvis ikke ny, og min påstand er derfor ikke, at dette ønske stammer fra Internettets fremkomst. Snarere er påstanden, at Internettets succes har givet ekstra vind i sejlene til dem, der ønsker denne udvikling. Et sådant ønske har selvfølgelig den rimelighed, at man som politiker ønsker at tilpasse sin politik efter den samfundsmæssige virkelighed. Man ønsker at sikre sig, at pengene bliver fordelt på en retfærdig måde, at man får man noget for pengene og at lovene lever op til intentionerne.

At basere politikken på statistikker har imidlertid også sine klare ulemper. Det gælder for enhver statistik, at den ikke er stærkere end sit datamæssige grundlag. Problemet er imidlertid, at hvis fundamentet for statistikken i udgangspunktet tildeles for stærk en gyldighed eller troværdighed, så kan det være svært efterfølgende at sætte spørgsmålstejn ved dens resultat. Og hvis man bruger de data, som er tilgængelige på Internettet, kan det efterfølgende være svært at sætte spørgsmålstejn ved statistikkens gyldighed – eftersom den baserer sig på et meget omfattende datamateriale.

Man kunne så sige, at det vel er meget rimeligt, at statistikker med et så overvældende

¹⁰ Dette er ikke nødvendigvis systemudviklernes selvopfattelse. Men jeg vil hævde, at det er en udbredt opfattelse blandt *brugere* af Internettet.

fundament ikke betvivles. Der er imidlertid visse problemer med en politisk praksis, der fokuserer for snævert på statistikker. Politikken ændrer simpelthen karakter, hvis den udelukkende baseres på statistiske opgørelser. Og særligt hvis de statistiske opgørelser hentes fra ét bestemt medie som f.eks. Internettet. For selvom de internetbårne data har vist sig at udgøre en pragmatisk succesfuld måde at kommunikere på, er det ikke givet, at den også er den bedste baggrund for at udlede statistikker til politisk brug. Politik går jo i princippet ud på at ændre verden, og det er jo ikke givet, at vi skal basere vores ændringer på de aspekter af verden, som nogle programmører og designere har valgt at trække frem. Ved at give internet-baserede statistikker en så fremtrædende plads fixeres Internettets spøgelse til en plads i skyggen. Spøgelserne kigger stadig på os. Men ser vi det?

Spøgelset, der blev væk.

Problemet med at se spøgelset er, at med forestillingen om at alting er tilgængeligt, afmystificeres verden, og den bliver principielt forståelig. Alting bliver ånd. Der er ikke noget, der ligger udenfor. Vi tenderer med andre ord mod at glemme andetheden. Den verden som vi møder igennem Internettet er gennemrationel. Selvom vi ikke helt kan gennemskue hvordan: Det kan godt være at vi møder noget på nettet, som vi ikke umiddelbart forstår eller kan identificere os med, men dette er jo blot endnu et tegn på Internettets absolutte rummelighed.

Når vi har fået etableret et medie, der repræsenterer en sådan altomfattende rationalitet, vil vi tendere mod at opfatte alt, der ikke passer ind i denne rationalitet som værende irrationelt – fremfor ikke-rationelt. Når rationaliteten omfatter det hele, kan der naturligvis ikke være noget, der ligger udenfor rationaliteten. Dermed forsvinder det mystiske – vi mister blikket for dét, der ikke passer ind i rationaliteten, men som heller ikke blot kan fejles bort som irrelevant. Når det mystiske forsvinder, træder dumheden i karakter. Manglende viden bliver et tegn på dumhed. Og viden, der ligger udenfor de udstukne strukturer bliver irrationel.

Når vi tænker nærmere over det, ved vi naturligvis alle godt, at ethvert medie giver en begrænset tilgang til verden; og at ethvert teknisk medie indeholder fejl. Dette er særligt tydeligt for systemudviklerne og programmørerne, der sidder tæt på teknikken i det daglige. Ingen systemudvikler eller programmør vil nok nogensinde hævde, at de har udviklet et ufejlbarligt medie. Det har de som regel marketingsfolk til at gøre. Men som tidligere nævnt er de digitale medier så komplekse, at jo længere vi kommer væk fra systemudviklerne og ud til den “almindelige bruger”, des sværere kan det være at overskue den tekniske basis, og derfor vil vi være tilbøjelige til en autoritetstro holdning: “Jeg kan ikke helt forstå det, men det er nok rigtig godt alt sammen” – en tendens, der naturligvis understøttes af mediernes pragmatiske effektivitet. De digitale mediers “andethed” (spøgelset, det ikke-rationaliserede) bliver altså reduceret til at være udtryk for min egen dumhed (irrationelitet).

Denne tendens til at reducere det ikke-rationelle til det irrationelle hænger altså sammen med en kombination af mediernes effektivitet og kompleksitet. På den ene side er medierne meget komplekse. På den anden side fremstår de som meget simple, givet de grafisk og auditivt attraktive fremstillingsformer. Det komplekse fremstår i gnidningsfri indpakning. I udgangspunktet kan man naturligvis ikke klandre et medie for at ligge lige for hånden. Det er så at sige mediernes højeste tilstand, når de i effektivitetens navn forsvinder mellem hænderne på os. Men det fører os frem til problematikken i starten af denne artikel: Når medierne forsvinder mellem hænderne på os, tenderer vi mod at opfatte det formidlede budskab som idealt – og den skævhed som ligger i selve medieringen forsvinder derved mellem hænderne på os.

Nogen kunne måske finde på at indvende, at denne diskussion overser et element, som styrkes med de digitale medier og har en stor positiv betydning for at forhindre en for passiv holdning til Internettets indhold – nemlig *interaktiviteten*. De digitale medier er i forhold til ikke-digitale medier kendetegnede ved at være åbne for en tovejs-kommunikation, hvorved brugen af medierne har mulighed for en mere interaktiv karakter. Man er som bruger ikke blot

reduceret til en passiv modtager. J.B. Thompson har gjort opmærksom på, at man i det hele taget skal passe på med at slutte for firkantet fra nogle bestemte strukturer ved et medie til, hvordan det faktisk bruges (Thompson 1990, kap. 6; se også Thompson 1995): Selvom et medie kan tilskære virkeligheden, så er modtageren ikke dermed determineret til at acceptere mediets fortælling. Denne indvending er god og relevant. Et medie determinerer ikke bestemte former for anvendelse. Derfor taler jeg også udelukkende om *tendenser*. En aktiv og kritisk anvendelse af Internettet er bestemt mulig. Det er der mange gode eksempler på (tænk bare på ATTAC og Seattle-bevægelserne, der har/havde Internettet som en vigtig forudsætning¹¹). Men samtidig rummer Internettet også nogle mekanismer, der kan sænke vores bevidsthed om nødvendigheden af kritisk dialog.

Dertil kommer, at der er god grund til at diskutere hvor megen interaktivitet, der egentlig er plads til i de digitale medier. Derrida taler om "interaktivitet" som en enfoldig og lidt latterlig ide (Derrida 1996, s. 69). Sagen er, at medierne kun er så åbne for interaktivitet, som systemudviklerne tillader. En Internet-hjemmeside kan f.eks. tilskæres til rigtig mange forskellige typer af interaktivitet. Lige fra at være en ren tekstside uden mulighed for at kontakte webmaster til at være en hjemmeside, der udelukkende består af de besøgendes input. Det er således rigtigt, at digitale medier giver gode *muligheder* for at have en kritisk dialog. Men det er kun for så vidt og i den grad, udvikleren har givet plads til det – og kun på de parametre som udvikleren har tænkt på og ønsket at få diskuteret. Interaktiviteten er således yderst sjældent en interaktivitet mellem lige parter. Så noget, der måske på overfladen fremstår som en åben dialog mellem ligeværdige refleksive parter, kan på et strukturelt niveau være så tilskåret, at de kritiske muligheder i virkeligheden bliver reducerede til noget nær nul.

Dialogen, der blev til et spøgelse.

Internettet bærer altså på nogle strukturer, som har en problematisk betydning for den kritiske dialog. Jeg vil som tidligere nævnt ikke gå så vidt som at påstå, at den kritiske dialog er blevet umuliggjort. Det ville demonstrere en horribel ignorance over for nogle af de kritiske netværk, som Internettet historisk set har givet hjemsted til. I det øjeblik hvor en kritisk pointe er blevet åbenbar, kan Internettet være lige så anvendelige til kritisk dialog, som alle mulige andre medier. Heller ikke for Internettet kan man slutte direkte fra nogle strukturelle forhold til, hvordan mediet rent faktisk bruges. En teknologi medfører ikke i sig selv noget bestemt for det menneskelige samvær. Man kan altid vælge at bruge teknologien på forskellige måder. Og man kan vælge at undlade at bruge den.

Dette betyder imidlertid ikke, at en given teknologi er *neutral*. For selvom man *kan* have en kritisk dialog i samfund, hvor Internettet fylder meget, er det muligt, at Internettet bærer på nogle strukturer, der tenderer mod at hindre/befordre bevidstheden om kritikens nødvendighed. Så snart man har valgt at bruge teknologien, er man nødt til at indordne sig under visse forhold, for at brugen kan være vellykket. Og jeg mener, at der er forskellige strukturelle elementer ved Internettet, der stiller den kritiske dialog dårligt: (1) Teknologiens uoverskuelighed og succes, der tilsammen medfører autoritetstro overfor systemets præmisser; (2) kulturens afmystificering; (3) den illusoriske interaktivitet. Disse elementer medfører tilsammen, at kritikens område indsnævres til at rette sig mod en vurdering af de eksplicitte normers kohærens – altså en diskussion af sammenhængen i de strukturer som udvikleren har givet plads til at diskutere. De nævnte problematikker kan give problemer for en egentlig systemoverskridende kritik, hvor man diskuterer rationalitetens ikke-rationale.

Men selvom dialogen om det ikke-rationelle er problematisk, betyder det ikke, at der ikke kan udspringe en kritik fra de digitale medier alligevel. Måske stikker spøgelse alligevel sin næse frem – på trods af, at det er blevet reduceret til dumhed.

Når man udvikler en teknologi formes den altid efter den givne opfattelse af, hvad der er relevant i verden. En teknologi skal hjælpe til med at fremme de væsentlige sider ved et fænomen – og skære de mindre væsentlige sider væk. Men det er ikke altid, vi har en rigtig

¹¹ Se også Knud Vilbys bidrag til denne antologi.

opfattelse af, hvad det er, vi gør i givne situationer. I og med at teknologien legemliggør disse fejlagtige eller utilstrækkelige opfattelser, vil dette blive tydeligt. Det vil sætte sig igennem som en besværlighed med mediet. Når vi udvikler et medie til kommunikation, regner vi med at kommunikationen bliver nemmere. Men det viser sig ofte at blive mere besværligt. Tingene går galt på overraskende måder. Verden bryder igennem som aggression. Det kan derfor være relevant at kigge på de punkter, hvor medierne overrasker os.

Et eksempel på, at digitale medier giver en mulighed for at blive opmærksom på utilstrækkeligheder i kulturen, kan hentes i e-mailens udvikling. E-mailen blev oprindeligt udviklet som en ren tekstbaseret kommunikationsform – en tekst, der kunne sammensættes af den såkaldte ASCII-kodes 127 tegn. Nogle vil måske mene, at 127 tegn er meget, men hvis man tænker på, at hvert bogstav både skal have en repræsentation som stort og lille bogstav, at der skal være plads til tal, skilletegn og symboler så er det faktisk ikke særlig meget. Således er der ikke plads til nationalt specifikke tegn som de danske æ, ø og å. Heller ikke accent-tegn eller udtaletegn er der plads til.

De udtryksmuligheder, som eksisterer indenfor den traditionelle anvendelse af disse tegn, viste sig hurtigt at være for snævre. Selvom alfabetet i årtusinder har fungeret i den kommunikation, der foregår gennem faste medier som papir, viste det sig, at kommunikationen ofte røg ud af hænderne på de kommunikerende parter, når kommunikationen foregik pr. e-mail. De fleste af os har sikkert oplevet det: Man starter med at fremsende en e-mail om et emne, og oplever at få et svar tilbage, der virker lidt kort for hovedet, måske endda en anelse vrissent. Det bliver man lidt ærgerlig over og svarer tilbage også lidt kort for hovedet. Det næste svar bliver endnu mere studst, og således accelerer en dårlig spiral, der ender med, at man skælder hinanden ud med meget store bogstaver. På et tidspunkt stopper "samtalen" og begge parter sidder tilbage med en forundring over, hvad der skete. Hvordan kunne man ryge i totterne på hinanden over den pågældende sag?

Det gives der nok ikke et generelt bud på, men e-mailens historie siden dens opkomst i 1965 kunne måske give en indikation på noget af problemet. Jeg tænker her på opkomsten af *Emoticons*. Emoticons er forskellige former for tegnsætning, som man er blevet enige om at fortolke som følelses- eller stemningsangivelser. Ordet emoticon er en sammentrækning af de engelske begreber *emotions* + *icon* – altså ikoner for emotioner/følelser. Det mest kendte emoticon er happy-face (kolon-bindestreg-slutparentes¹²). Emoticons har aner tilbage til slutningen af det 19. århundrede, hvor tallet 73 i morse-baserede telegrammer repræsenterede et "venlig hilsen". I den nuværende ASCII-form blev emoticons introduceret i 1982.

Emoticons viser et spøgelse i den tidlige digitale teknologi. Udviklerne bag e-mailen troede ligesom mange andre, at man kunne formidle "det vigtige" i en kommunikativ sammenhæng gennem det rene alfabet. Det var det saglige *indhold* af kommunikationen, som var det væsentlige i formidlingen, og den saglige kommunikation kunne foregå så meget mere effektivt, som man skar det uvæsentlige bort. Og de havde jo gode grunde til at tro dette, eftersom det havde fungeret meget godt for de papirbaserede skriftlige medier i årtusinder.

Men der sker åbenbart noget signifikant når kommunikationen foregår ved en højere hastighed end traditionelle skriftmedier. Et dårligt umiddelbart indtryk bliver øjeblikkelig besvaret, uden at man når at "sove på det" først, og returneret som et nyt (og let forstærket) dårligt udtryk. Og på den måde kan en dårlig proces accelerere. Dertil kommer, at den nemme tilgang til de elektroniske medier også ændrer den måde, hvorpå vi forfatter en e-mail. Vi formulerer os mere talesprogsnært – uden at have mulighed for at formidle den stemningsmæssige farvning. Derfor kan en "smart" bemærkning, der siges med et glimt i øjet, godt fremstå som en fornærmelse, når glimtet ikke sendes med over det digitale distributionsnet. Når e-mailen modtages har den ydermere den samme bestandighed, som et almindeligt brev. Derfor kan den manglende angivelse af den stemningsmæssige farvning få en forstærket uheldig betydning – fordi man kan sidde og stirre på fornærmelsen over længere

¹² :-)

tid.

Der er sikkert mange andre faktorer, der spiller ind i disse dårlige spiraler, men faktum er i hvert fald, at det efterhånden blev tydeligt, at e-mailen havde brug for at kunne formidle stemninger og følelser som en integreret del af korrespondencen. Og det var her, emoticons kom ind i billedet. Ved at supplere det skrevne med disse humor- eller stemningsangivelser kunne man til en vis grad få glimtet i øjet sendt med i e-mailen.¹³ På denne måde kan man nemmere slippe godt fra at skrive talesprogsnært, for man kan hele tiden angive, hvordan det skrevne skal fortolkes.

Nu svæver Derridas spøgelse jo over denne artikel, og derfor er det en vigtig pointe, at indførelsen af emoticons i den digitale kommunikation ikke blot medførte at kommunikationen kom *tættere* på talesproget. Når man forsøger at gøre "det samme" på en ny måde, sniger der sig altid noget helt nyt ind i handlingen. Dette gælder også for e-mailens brug af emoticons. Med emoticons får man ikke blot *genindført* eller *tilbageført* følelser og stemning i en given kommunikationsform. Stemningerne og følelserne kommer også til at spille en ny rolle. Ét aspekt, der helt åbenlyst ændrer sig, er stemningerne og følelsernes grad af eksplicitet. I e-mailen er stemningerne og følelserne nemlig blevet bragt helt frem på det eksplicite niveau. Et emoticon fremtræder som en del af udvekslingen, der ikke på nogen måde er forskellig fra det øvrige indhold. Den sammensættes af de samme tegn¹⁴ og den optræder overalt i e-mailen – både ved starten af en sætning, undervejs og ved slutningen. Dette er forskelligt fra andre kommunikationsformer. Eller er det? Spøgelset kigger på os.

I det traditionelle papirbaserede skriftmedie hører eksplicite angivelser af følelser og stemninger til undtagelsen. Man kan godt skrive "jeg er glad", hvis man i et konkret tilfælde er ved at krænge sit følelsesliv ud, eller som indledning til en fortælling om en glædelig hændelse. Men hvis sådanne angivelser blev strøet ud over en hel korrespondance ville det i bedste fald virke affekteret. Til gengæld vil man i de skriftlige medier ofte gøre brug af små biord og ekstra sætninger til at angive éns stillingtagen til det konkrete emne.

Lidt mindre klart er det hvilken grad af eksplicitet stemninger og følelser har i den talte kommunikation. Ligesom i den skriftlige kommunikation er det i den talte kommunikation undtagelsen, at man decideret *siger*, hvordan man har det. Dette kunne pege i retning af, at man også her skal opfatte stemninger og følelser som blot *implicitte* i kommunikationen. På den anden side er stemnings- og følelsesindikatorerne så integrerede dele af det sagte, at det såkaldt *eksplicite* truer med at blive tomt, hvis man fjerner stemnings- og følelsesindikatorerne. Et eksempel: To piger står på et diskotek og diskuterer én af fyrene i den anden ende af lokalet. På et tidspunkt siger den ene: "Han har en lækker røv!". Hvad er der egentlig blevet sagt eksplicit her? På nuværende tidspunkt er det faktisk ikke så let at sige. Man kunne selvfølgelig foreslå, at det eksplicite udsagn blot er en æstetisk angivelse af den omtalte persons bagdel. Men det ville ikke være en særlig præcis opfattelse. Pigerens primære interesse i situationen er sandsynligvis ikke at udveksle skønhedsopfattelse. Snarere er udtalelsen en indikation af, hvorvidt pigen kunne tænke sig at komme i nærmere kontakt med fyren. Men for at vide om sætningen indikerer en tiltrækning eller en afstandstagen, er vi nødt til at vide, om sætningen er udtalt med entusiasme og beundring eller med ironi og nedlæthed. Så vi kan altså først forstå det eksplicite udsagn i dette tilfælde, hvis vi også har adgang til stemnings- og følelsesindikatorerne. I den konkrete situation vil der sjældent være tvivl.

Dette er ikke stedet til at levere en færdig teori om stemnings- og følelsesindikatorernes rolle i dannelsen af det eksplicite. Men ovenstående synes dog at vise, at når de helt udelades, risikerer kommunikationen let at ryge ud af uforudsigelige tangenter. Og den eksplicite brug

¹³ Der findes faktisk et specifikt emoticon til at symbolisere "glimt-i-øjet": semikolon-bindestreg-slutparentes ;-)

¹⁴ I det mindste oprindeligt. Den senere udvikling har budt på grafiske emoticons, der kan adskille sig ganske signifikant fra den øvrige tekst. Men dette har ikke givet dem en mindre grad af eksplicitet.

af emoticons i e-mails kalder på en overvejelse af, hvorvidt det er rimeligt helt at henvise stemninger og følelser til det implicite. Måske har det papir-baserede skriftmedies succes forledt os til at tro, at det er muligt at have en frugtbar dialog, selvom man kun udveksler de "saglige" dele af kommunikationen. Den talte kommunikation ville blive helt uforståelig uden stemnings- og følelsesangivelserne. Og indkredsningen af stemning og følelser spiller måske også en større rolle i skriften, end man umiddelbart skulle tro. E-mailens spøgelse kigger på os.

Afslutning.

Denne artikel har været en refleksion over følgende spørgsmål:

Hvilken betydning har kommunikationens digitalisering for den kritiske dialog?

Der er en hel åbenlys fare ved mange af de digitale medier, som udspringer af en kombination af deres effektivitet og kompleksitet: Spøgelserne tenderer mod at forsvinde. Når medierne viser sig at være utilstrækkelige kan dette derfor medføre en tendens til at henvise det til forskellige former for dumhed. Og når man reducerer det ikke-rationelle til dumhed, bliver den kritiske nysgerrighed taberen, og dette er skidt for den kritiske dialog. Hvem gider reflektere over verdens dumhed?

Her er det på plads med den derrida'ske påmindelse om den uundgåelige medie-relativitet. Hvis vi tror, vi har fået udviklet en fuldgyldig rationalitet, vil sammenblandingen af det ikke-rationelle og det irrationelle trænge sig på. Så bliver vi bange for fejlene og sammenbruddene i kommunikationen og vil forsøge at reparere dem, uden at lade os belære af dem. Men når den kritiske dialog og refleksion bliver tavs, så bliver det ekstra relevant at vende sig mod sammenbruddene, og se om ikke vi kan lære noget af dem. Eftersom digitale medier som f.eks. Internettet legemliggør vores opfattelse af, hvad der er relevant, får spørgelsets blik lejlighed til at trænge igennem til os og spørge, om opfattelsen nu også er rigtig.

Dette blik får imidlertid ingen effektivitet, hvis vi flygter fra mediernes brister. I stedet må vi vælge at blive nysgerrige overfor det dumme. Og/eller forsøge at kunne rumme den ikke-rationelitet som vores rationalitet på den ene side er rettet imod, men på den anden side også er truet af – fordi den tenderer mod at opløse rationalitetens systematik. En strategi til at gøre dette kan være at fokusere på sammenbruddene i vores teknologi som noget, vi kan lære af. Vi skal fokusere lidt mere på de overraskende sammenbrud som ikke blot imperfektion, men som nødvendige og signifikante brud i vores rationalitet, der kan pege udover vores aktuelle forståelseshorisont.. Herved har vi en mulighed for at blive klogere på andetheden. Og herved har vi en ressource til også at blive klogere på os selv.

Det er derfor godt, at vi har en stærk teknologi – for i dens fejlen kan vi blive klogere på det andet og på os selv.

Litteratur:

D. Crystal (2006): *Language and the Internet*, 2nd.

J. Derrida (1967): *Stemmen og fænomenet*.

J. Derrida (1993): *Spectres de Marx*.

J. Derrida (1995): *Mal d'Archive. Une impression freudienne*.

J. Derrida & B. Stiegler (1996): *Échographies de la télévision. Entriens filmés*.

K. Marx & F. Engels (1848) *Det kommunistiske manifest*

J. Slevin (2000): *The Internet and Society*

J.B. Thompson (1990): *Ideology and Modern Culture*.

J.B. Thompson (1995): *The Media and Modernity*